

The Theoretical and Conceptual Analysis of the Terms "Negligence and Forgetfulness" in the Qur'an to Infer Its Educational Implications for Teachers

Mahdiyeh Keshani¹ , Abazar Kafi-Mousavi²

1. Assistant Professor, Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran.

m.keshani@cfu.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Islamic Education, Farhangian University, Tehran, Iran (Corresponding author).

a.kafi@cfu.ac.ir

Received: 2024/10/18; Accepted: 2025/01/05

Extended Abstract

Introduction and Objectives: Examining Qur'anic keywords from an educational perspective is an approach that can open the door to understanding and inferring educational implications for teaching and learning. Explaining the theoretical and conceptual models of Qur'anic keywords can help understand educational issues at a macro level and provide practical solutions for teaching and learning, as well as the responsibilities of teachers at a micro level. What is essential in this regard is that the educational implications for the teaching profession are extracted and assessed through a valid process. In other words, if specific foundations are to exist for educational processes, they must be based on criteria that consider the comprehensive nature of human characteristics and creation. Even when applying modern scientific models and competing theories, the Qur'anic foundations can serve as a tool for validating these ideas and as a suitable filter for applying scientific theories.

The terms negligence and forgetfulness, as frequently recurring keywords tied to human creation and the stages of his education and development, are among the models whose understanding is not only beneficial for teachers but whose extraction in the form of a conceptual and theoretical model can provide concrete and operational solutions for educational discussions. The researchers of this study aimed to address part of this effort within their capacities. Accordingly, this study seeks to take a structuralist approach to the term forgetfulness in the Qur'an to infer the aforementioned educational implications.

Research Method: Initially, a research question was formulated as follows:

1. "How are the terms *negligence* and *forgetfulness* used in the Qur'an?"
2. Purposeful sampling was conducted until theoretical saturation of categories was achieved, leading to a comprehensive reading of Qur'anic verses related to the keyword *life*.

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

3. In the third stage, data collection was carried out through library research and referencing the Quranic text.

4. In the fourth stage, the collected data were analyzed using MAXQDA software, version 12.3-PRO. In the final stage, a comparative study of axial and open codes was conducted to extract educational implications through inductive qualitative content analysis.

Findings and Results: The results of the study indicate that the theoretical model of the terms negligence and forgetfulness can be divided into six categories: groups prone to negligence and forgetfulness, instances of negligence and forgetfulness, factors causing and preventing negligence and forgetfulness, consequences, and methods of addressing negligence and forgetfulness. Additionally, five educational implications for teachers can be extracted from this theoretical and conceptual model, including:

1. The relationship between knowledge and perception with *negligence* and *forgetfulness*;
2. The importance of reminders alongside teaching;
3. The necessity of explaining the dimensions of *negligence* and *forgetfulness*;
4. Attention to the opposites of *negligence* and *forgetfulness*;
5. Attention to the levels of *negligence* and *forgetfulness*.

Each of these implications includes further components, as follows:

- The relationship between knowledge and perception with *negligence* and *forgetfulness* is a foundational implication that includes fostering awareness, considering accurate knowledge, and promoting deep knowledge.
- The importance of reminders alongside teaching is a procedural and contextual implication that emphasizes the need for constant reminders and effective methods of reminding.
- Explaining the dimensions of *negligence* and *forgetfulness* is a structural implication that covers instances, roots, and consequences of *negligence* and *forgetfulness*.
- Attention to the opposites of *negligence* and *forgetfulness* is a functional implication that includes keywords such as worldly life vs. the Hereafter, death vs. life, and sensualism vs. ideationalism.
- Attention to the levels of *negligence* and *forgetfulness* is a consequential implication that includes repetition and intentionality in *negligence* and *forgetfulness*.

Discussion and Conclusion: In conclusion, it must be acknowledged that religion exists for the education of humanity, and examining religious content to infer educational implications can be a step in this regard. More specifically, this can be achieved by analyzing Qur'anic keywords to infer these implications for the teaching profession and classroom practice. Therefore, such analysis fundamentally serves a religious and educational purpose. The utility of this lies in providing a solid theoretical foundation for education, enabling teachers to apply practical strategies in their work that are grounded in divine revelation. To enrich this study, it is recommended that future theoretical research in this style examine other keywords related to *negligence* and *forgetfulness* and, by developing a more comprehensive theoretical and conceptual model, extract broader insights for educational discussions. Additionally, it is suggested that other Qur'anic keywords be analyzed and explained based on this model. Effective education depends on attention to the detailed and overarching dimensions of educational components. Competent teachers must first strengthen their professional foundation by relying on credible educational resources. Next, they must correctly understand reliable sources' principles and educational implications. Educational researchers facilitate and expedite this process for teachers' knowledge and access. Finally, the practical application of these findings in the educational environment is crucial, representing a core professional

Research Institute of
Hawzah and University

Islamic Education

Journal homepage: <https://islamicedu.rihu.ac.ir/>

Original Article

responsibility of teachers. In this study, the first and second steps were taken as preliminary measures to support the educational profession, thereby improving and expanding the quality of teaching practices.

Keywords: Negligence, Forgetfulness, Education in the Qur'an, Educational Implications, Teacher.

Cite this article: Mahdiyeh Keshani & Abazar Kafi-Mousavi (2025), "The Theoretical and Conceptual Analysis of the Terms "Negligence and Forgetfulness" in the Qur'an to Infer Its Educational Implications for Teachers", *Islamic Education*, 20(51): 129-146.

ساختارشناسی نظری و مفهومی واژگان «غفلت و فراموشی» در قرآن، جهت استنباط دلالت‌های تربیتی آن، برای معلم

مهديه كشانی^۱، اباذر کافی موسوی^۲

۱. استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

m.keshani@cfu.ac.ir

۲. استادیار، گروه آموزش معارف اسلامی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

a.kafi@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۷/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶

چکیده گسترده

نگاه به کلیدواژه‌های قرآنی از منظر تربیتی، رویکردی است که می‌تواند باب فهم و استنباط دلالت‌های تربیتی برای تعلیم و تربیت را فراهم نماید. تبیین الگوهای نظری و مفهومی کلیدواژه‌های قرآنی می‌تواند در راستای فهم مسائل تربیتی در بعد کلان و ارائه راهکارهای کاربردی برای تعلیم و تربیت و وظایف معلمی در بعد خرد، راهگشا باشد. آنچه در این بین اهمیت ویژه دارد این موضوع است که دلالت‌های تربیتی برای حرفه معلمی در فرایندی معتبر مورد استخراج و سنجش قرار گیرد. به عبارتی اگر قرار است برای فرایندهای تربیتی، مبانی خاصی وجود داشته باشد یقیناً این امر بایستی براساس معیارهایی صورت گیرد که جنبه همه‌جانبه‌نگری در آن با توجه به ویژگی‌های انسان و خلقت او قابل تعریف باشد. حتی، در کاربرد الگوهای روزآمد علمی و کاربردی نظریات رقیب، محک مبانی قرآنی می‌تواند به‌عنوان ابزاری برای صحت‌سنجی این مطالب و فیلتری مناسب برای کاربرد نظریات علمی مورد استفاده قرار گیرد. واژگان غفلت و فراموشی به‌عنوان یکی از کلیدواژگان پرتکرار که با خلقت انسان و دوران تربیت و تکامل او گره خورده است، از جمله الگوهایی است که نه تنها فهم ابعاد آن برای معلمان مفید و سودمند بلکه استخراج این ابعاد در قالب الگوی مفهومی و نظری می‌تواند برای مباحث تربیتی دارای راهکارهای عینی و عملیاتی باشد. تلاشی که محققان پژوهش حاضر سعی نمودند در خور وسع خود به بخشی از آن بپردازند. در همین راستا، پژوهش حاضر قصد دارد در راستای استنباط دلالت‌های تربیتی فوق، به واژه فراموشی در قرآن، نظری ساختارشناسانه بیندازد.

ابتدا یک سؤال پژوهشی با این مضمون طرح شد که:

۱. «واژگان غفلت و فراموشی در قرآن چگونه بکار گرفته شده است؟»

۲. نمونه‌گیری هدفمند که تا اشباع نظری مقولات ادامه داشته و در طرح تحقیقی حاضر سبب خوانش کل آیات قرآن در رابطه با کلیدواژه حیات گردد.

۳. در مرحله سوم، جمع‌آوری داده‌ها به روش کتابخانه‌ای و با مراجعه به متن قرآن انجام گرفت.

۴. در مرحله چهارم، داده‌های به‌دست‌آمده با استفاده از نرم‌افزار MAXQDAY نسخه ۳-۱۲-PORO مورد تحلیل قرار گرفت. در مرحله آخر، مطالعه تطبیقی کدهای محوری و باز به استخراج دلالت‌های تربیتی به روش تحلیل محتوای کیفی به شیوه‌ی استقرایی انجام شد.

نتایج پژوهش حاکی از آن است که الگوی نظری واژگان غفلت و فراموشی در قالب شش دسته گروه‌های غافل و فراموشکار، موارد در معرض غفلت و فراموشی، عوامل ایجاد و پرهیز از غفلت و فراموشی، نتایج و شیوه‌های برخورد با غفلت و فراموشی قابل تقسیم است. همچنین پنج دلالت

نوع مقاله: پژوهشی

تربیتی از این الگوی نظری و مفهومی برای معلمان قابل استخراج است که شامل موارد زیر می‌باشد: ارتباط شناخت و ادراک با غفلت و فراموشی، اعتبار تذکر در کنار تعلّم، لزوم تبیین ابعاد غفلت و فراموشی، توجّه به متضادهای غفلت و فراموشی، توجّه به مراتب غفلت و فراموشی. هر یک از این دلالت‌ها خود شامل اجزای دیگری بوده که به شرح زیر می‌باشد: ارتباط شناخت و ادراک با غفلت و فراموشی از دلالت‌های مبنایی و ریشه‌ای است که شامل این موارد خواهد بود: توجّه به ایجاد شناخت، توجّه به شناخت صحیح، توجّه به شناخت عمیق. اعتبار تذکر در کنار تعلّم از جمله دلالت‌های فرایندی و زمینه‌ای است که توجّه به لزوم تذکر دائمی و توجّه به شیوه‌های تذکر را شامل می‌شود. تبیین ابعاد غفلت و فراموشی از جمله دلالت‌های ساختاری است که مصادیق، ریشه‌ها و نتایج غفلت و فراموشی را شامل می‌شود. توجّه به متضادهای غفلت و فراموشی از جمله دلالت‌های عملکردی است که کلیدواژه‌های دنیا - آخرت، مرگ - زندگی و حس‌گرایی و معناگرایی را شامل می‌شود. درنهایت توجّه به مراتب غفلت و فراموشی از جمله دلالت‌های نتیجه‌ای است که شامل گزاره‌های تکرار و تعدد در غفلت و فراموشی است.

درنهایت باید اذعان داشت که دین برای تربیت انسان آمده است و نگاه به محتوای دینی برای استنباط دلالت‌های تربیتی می‌تواند گامی در همین راستا باشد. به صورت جزئی‌تر این امر می‌تواند از طریق تحلیل کلیدواژه‌های قرآنی جهت استنباط این دلالت‌ها برای حرفه معلمی و کلاس درس او صورت گیرد. لذا چنین تحلیلی اساساً هدف و مقصود دینی و تربیتی دارد. سودمندی این امر در اتقان تکیه‌گاه نظری است که برای تربیت فراهم می‌نماید و معلم می‌تواند در عمل از راهکارهایی در کار خود بهره‌مند گردد که اعتبار مبنایی آن براساس الگوی وحیانی پایه‌ریزی شده است. بر همین اساس و به منظور غنی بخشی به تحقیق حاضر، پیشنهاد می‌شود در ادامه تحقیقات نظری به این سبک، دیگر کلیدواژه‌های مرتبط با مفهوم غفلت و فراموشی مورد بررسی قرار گرفته و با تبیین الگوی نظری و مفهومی کامل‌تر، نکات کلان در مباحث تربیتی استخراج گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود دیگر کلیدواژه‌های قرآنی براساس این الگو مورد تبیین و بررسی قرار گیرند. اساساً تربیت کارآمد منوط به رعایت ابعاد جزئی و کلی مؤلفه‌های تربیتی است. معلمان کارآمد در قدم اول باید با تمسک به منابع معتبر تربیتی، جای پای قدم‌های حرفه‌ای خود را مستحکم نمایند. در گام بعدی لزوم شناخت درست مبانی و اصول و دلالت‌های تربیتی از منابع معتبر مطرح می‌گردد. این فرایند را محققان تربیتی برای شناخت و دسترسی معلمان، تسهیل و تسریع می‌نمایند. در گام سوم و در بخش وظیفه اصلی معلم، کاربست این نتایج در محیط تربیتی، حائز اهمیت بوده که این بخش از رسالت‌های حرفه‌ای معلمی خواهد بود. در همین راستا در تحقیق حاضر، گام اول و دوم به عنوان گام‌های پیش‌زمینه و در راستای کمک به حرفه تربیتی معلم برداشته شد تا از این رهگذر کیفیت عملکردهای معلمی بهبود و گسترش یابد.

واژگان کلیدی: غفلت، فراموشی، تربیت در قرآن، دلالت‌های تربیتی، معلم.

استناد: مهدیه کشانی، اباذر کافی موسوی (۱۴۰۴). «ساختارشناسی نظری و مفهومی واژگان «غفلت و فراموشی» در قرآن، جهت استنباط دلالت‌های تربیتی آن، برای معلم»، مجله تربیت اسلامی، ۲۰(۵۱): صص ۱۲۹-۱۴۶.

۱. مقدمه و بیان مسئله

واژه فراموشی به معنای از یاد رفتگی و حالت فراموش کاری است (دهخدا، ۱۳۸۵، ج ۱۰، ص ۱۵۰) که معادل عربی آن، نسیان و غفلت انسان از چیزی است که قبلاً آن را به یاد داشته است. «غفلت» در لغت به معنای فراموش کردن، سهو و بی خبری، نادانی، بی پروایی، سهل انگاری، عدم اعتنا و سستی است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲، ص ۶۰۹). در این نوشتار به آیاتی که واژه «نسی» و «غفل» در آن به کار رفته شده، رجوع شده است. باید توجه داشت همان گونه که در نگاه و رویکرد کلی به قرآن می توان نکات و مبانی تربیتی برای زندگی انسان استخراج نمود، در نگاه خرد و با توجه به استخراج الگوی کلمات قرآنی و دسته بندی و نظم دهی به آنها می توان در راستای تربیت حیات بخش برای انسان قدم برداشت. به همین منظور واژگان غفلت و فراموشی که از جمله کلمات پرتکرار قرآنی است با رویکردی تربیتی مورد بررسی قرار گرفته است.

بر همین اساس و با توجه به مبانی نظری و شناختی که در قرآن و در ارتباط با واژگان غفلت و فراموشی و الگوی کاربرد آن وجود دارد، می توان دلالت هایی را برای فرایندهای تربیت در معلمی استنباط نمود که علاوه بر کمک نمودن به وظایف معلم، می تواند به عنوان راهبردهای کلی در تعلیم و تربیت مورد استناد قرار گیرد. باید اذعان نمود نگاه به تدریس و معلمی از دریچه مبانی قرآنی می تواند اتکایی متقن و مستحکم در راستای فعالیت های آموزشی و تربیتی باشد. به عبارتی کار معلمی زمانی ثمربخش است که فعالیت ها و وظایف معلمی در آن با نگاه به مبانی علمی و دینی به صورت توأمان باشد.

بر اساس آنچه بیان شد، مسئله پژوهش حاضر این است که در نگاهی تربیتی به قرآن و با رویکرد جزئی نگر به کلیدواژگان پرتکرار غفلت و فراموشی در قرآن، ابتدا الگوی کاربرد این واژگان را استخراج نموده و بر اساس الگوی نظری و مفهومی فوق، دلالت های آموزشی و تربیتی برای معلمی را در راستای تربیت نسل های آینده استخراج و استنباط نماید. با توجه به مقدمات فوق، می توان در باب ضرورت سنجی نوشتار حاضر، به موارد زیر اشاره نمود:

- ✓ نگاه تربیتی به قرآن جهت استنباط دلالت های تربیتی برای معلمان؛
- ✓ نگاه خرد به کلیدواژگان غفلت و فراموشی در قرآن و استخراج الگوی نظری و مفهومی مرتبط با آن؛
- ✓ استنباط دلالت های تربیتی برای معلمان بر اساس الگوی استخراج شده در رابطه با کلیدواژه غفلت و فراموشی در قرآن؛
- ✓ توجه به غنابخشی به مبانی تربیت در کار معلمی بر اساس گزاره های مستخرج از مبانی دینی؛
- ✓ توجه به استخراج رویکردهای کلان نظری و مفهومی قرآنی از رهگذر نگاه به رویکردهای خرد در مقیاس کلیدواژه های خاص؛
- ✓ استنباط و تبیین ارتباط گزاره های درون تربیتی در محیط کلاسی از مبانی دینی؛

۲. اهداف و سؤالات پژوهش

پژوهش حاضر سعی دارد در نگاهی جامع به تمام آیات قرآن در ارتباط با واژگان غفلت و فراموشی، الگوی نظری و مفهومی مرتبط با این کلیدواژگان را استخراج نموده تا از این رهگذر دلالت های تربیتی در راستای وظایف معلمی را، مورد استنباط قرار دهد. با این توصیف سؤالات پژوهش حاضر به شرح زیر می باشد:

- ۱- الگوی نظری و مفهومی واژگان غفلت و فراموشی در قرآن چیست؟
- ۲- بر اساس الگوی نظری و مفهومی واژگان غفلت و فراموشی در قرآن، دلالت های تربیتی برای وظایف معلمان چه می باشد؟

۳. پیشینه پژوهش

مطالعه در باب کلیدواژه های قرآنی، همیشه مورد توجه پژوهشگران و نویسندگان بوده و هست. منتها نگاه به کلیدواژگان غفلت و فراموشی در قالب استخراج الگوی نظری و مفهومی آن، موضوعی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین تحقیق در مورد ارتباط کلیدواژگان غفلت و فراموشی و دلالت های تربیتی، موضوعی است که هیچ تحقیقی در رابطه با آن صورت نگرفته است. با توجه به این موضوع، و پس از بررسی پیشینه پژوهش، می توان به تألیفات زیر که ارتباط مستقیم تری با موضوع تحقیق حاضر دارد، اشاره نمود:

جلیلی هریس (۱۴۰۱) در مقاله‌ی «عوامل روانشناسی فراموشی و حافظه از منظر قرآن و علم» بیان می‌دارد حافظه و فراموشی دو مقوله مهم در زندگی هر انسانی می‌باشد؛ چراکه انجام کوچکترین فعالیت‌ها در زندگی روزمره بدون وجود حافظه امکان‌پذیر نمی‌باشد. ثبت و ذخیره اطلاعات روزانه و در صورت لزوم یادآوری آنها ضرورت حافظه را مشخص می‌کند و همین نحوه‌ی استفاده از حافظه توسط انسان‌ها است که عامل پیشرفت و ترقی هر جامعه‌ای می‌باشد. در اسلام و قرآن نیز به جهت اهمیت و ضرورت این ساختار به طرق مختلف به تقویت آن توصیه شده است.

حسینی رامندی (۱۴۰۰) در مقاله «عوامل غفلت در قرآن» بیان می‌دارد پیامدهای جبران‌ناپذیر غفلت موجب شده است تا این رذیلت اخلاقی، بیش از هر رذیلتی در قرآن مورد توجه قرار گیرد. در این آیه نیز غفلت و فراموشی خدا، هدف اصلی شیطان معرفی شده است. در قرآن بر این نکته تأکید شده است که شیطان بدون همکاری انسان‌ها، هرگز نمی‌تواند کسی را فریب دهد و از یاد خدا غافل نماید. این اصل گاهی از زبان شیطان بازگو شده و مورد تأیید خداوند قرار گرفته است. در کنار عامل شیطان، دنیا نیز از جمله عوامل ایجاد غفلت در انسان می‌باشد.

حسینی نسب (۱۳۹۸) در مقاله «مؤلفه‌ها، عوامل و راه‌های مقابله با غفلت در منابع اسلامی با نگاهی روان‌شناختی» بیان می‌دارد خداوند در قرآن تأکید فراوانی بر مذمت غفلت و غافلان داشته است و در آیات متعددی بیان می‌کند که بسیاری از مردم از غافلان هستند. با توجه به تفاوت دیدگاه اسلام و روان‌شناسی در مفهوم غفلت، تعیین ویژگی‌های آن براساس منابع اسلامی و روان‌شناختی، ابعاد دیگری از غفلت را آشکار خواهد کرد. نتایج حاکی از تعیین ۷ مؤلفه نظری برای غفلت می‌باشد. همچنین شش علت و شش راه مقابله با غفلت بیان شده است.

بررسی پیشینه پژوهش نشان می‌دهد نوشتار حاضر در بخش‌های زیر رویکرد و نگاه نوآورانه داشته است:

- ✓ نگاه جدید به واژگان غفلت و فراموشی از دریچه فهم الگوی نظری و مفهومی آن و دسته‌بندی الگوی نظری فوق براساس مفاهیم مطرح شده در آیات مربوط به این واژگان؛
- ✓ تبیین الگوی نظری و مفهومی دو کلیدواژه غفلت و فراموشی در کنار هم جهت فهم بهتر و کامل‌تر این مفاهیم مرتبط به هم؛
- ✓ تبیین دلالت‌های تربیتی برای معلمی از منظر نگاه و رویکرد تربیتی به مقوله غفلت و فراموشی در قرآن.

۴. روش پژوهش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوای کیفی به شیوه‌ی استقرایی استفاده شد. مراحل شش‌گانه‌ی این روش و نحوه‌ی استفاده از آن در ادامه بیان می‌شود:

۱. تدوین پرسش‌های تحقیق: این پرسش‌ها بر اساس پیش‌فرض‌های ذهنی محقق راجع به موضوع مورد نظر، صورت‌بندی می‌شوند (ادیب حاج باقری و همکاران، ۱۳۹۴، ص ۲۳۷).
۲. تعیین واحد تحلیل: واحد تحلیل، شخص یا چیزی است که تحلیل بر اساس آن انجام می‌گیرد. مضمون، رایج‌ترین واحدی که پژوهشگران در تحلیل محتوای کیفی مورد استفاده قرار می‌دهند، مضمون است (مومنی‌راد و همکاران، ۱۳۹۲، ص ۲۰۳-۲۰۴)؛ یعنی معنای خاص برگرفته از یک کلمه، جمله یا بند (معروفی و یوسف‌زاده، ۱۳۸۸، ص ۱۳۶).
۳. ایجاد نظام مقوله‌بندی: مقوله‌های پژوهش حاضر بر اساس نظام استقرایی شکل گرفتند. در نظام استقرایی، ابتدا مقولات مشخص و بر اساس آن، داده‌ها، مرحله به مرحله از متن استخراج می‌شوند (Mayering, 2014, P. 81).
۴. نمونه‌گیری هدفمند: در این نوع نمونه‌گیری، منابعی برای بررسی انتخاب می‌شوند که واجد بیش‌ترین اطلاعات، پیرامون موضوع مورد نظر هستند. این منابع را نمی‌توان از ابتدای پژوهش به‌طور کامل و دقیق مشخص کرد؛ زیرا انتخاب هرکدام به کفایت اطلاعاتی که از منابع بررسی شده به دست آمده است، بستگی دارد. به این ترتیب، نمونه‌گیری تا زمان اشباع نظری (زمانی که هیچ داده‌ی جدیدی به دست نیاید) ادامه می‌یابد (گال و همکاران، ۱۳۹۵، ص ۳۸۹-۳۹۸).
۵. تحلیل و استنباط از متن: در این مرحله، پژوهشگر ادراکات خود از محتوای داده‌ها را با نگاهی عمیق بررسی می‌کند تا دلالت‌های ضمنی آن را استنباط کند (Jensen & Jankowski, 2002, P. 184).
۶. پاسخ به پرسش‌های تحقیق: در پایان، بر اساس یافته‌های به‌دست‌آمده از پژوهش و تحلیل و استنباط‌های مبتنی بر آن، به سؤال‌های پژوهش پاسخ داده شد.

۵. یافته‌های آماری و توصیفی تحقیق

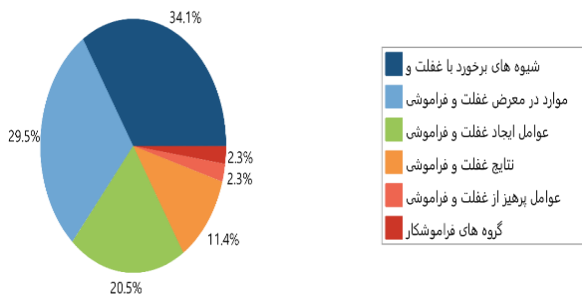
در تحقیق حاضر، کدهای باز استخراج شده از قرآن در قالب جداول و نمودارهای تصویری با استفاده از نرم افزار مکس کیودا، ارائه شده است. این شیوه کدگذاری و نمودارسازی، فهم مطالب و گونه‌ها را برای محققان راحت تر می نماید. در پژوهش حاضر ابتدا کلیه آیاتی که واژه غفلت و فراموشی و مشتقات آن را دارا بود، بررسی شد، سپس آیاتی که دارای مفهوم و عبارات مشابه بودند حذف گردید، سپس الگوی نظری بقیه آیات استخراج شد. منظور از الگوی نظری، دسته بندی آیات مرتبط در یک دسته کلی، و بررسی ارتباط آنها می باشد. پس از آن جدول الگوی مفهومی آیات در پایان این بخش ارائه گردیده است. در نهایت، داده های تحقیق در قالب دو جدول و دو نمودار تصویری ارائه شده است.

جدول ۱: الگوی نظری واژگان غفلت و فراموشی براساس ماتریکس مکس

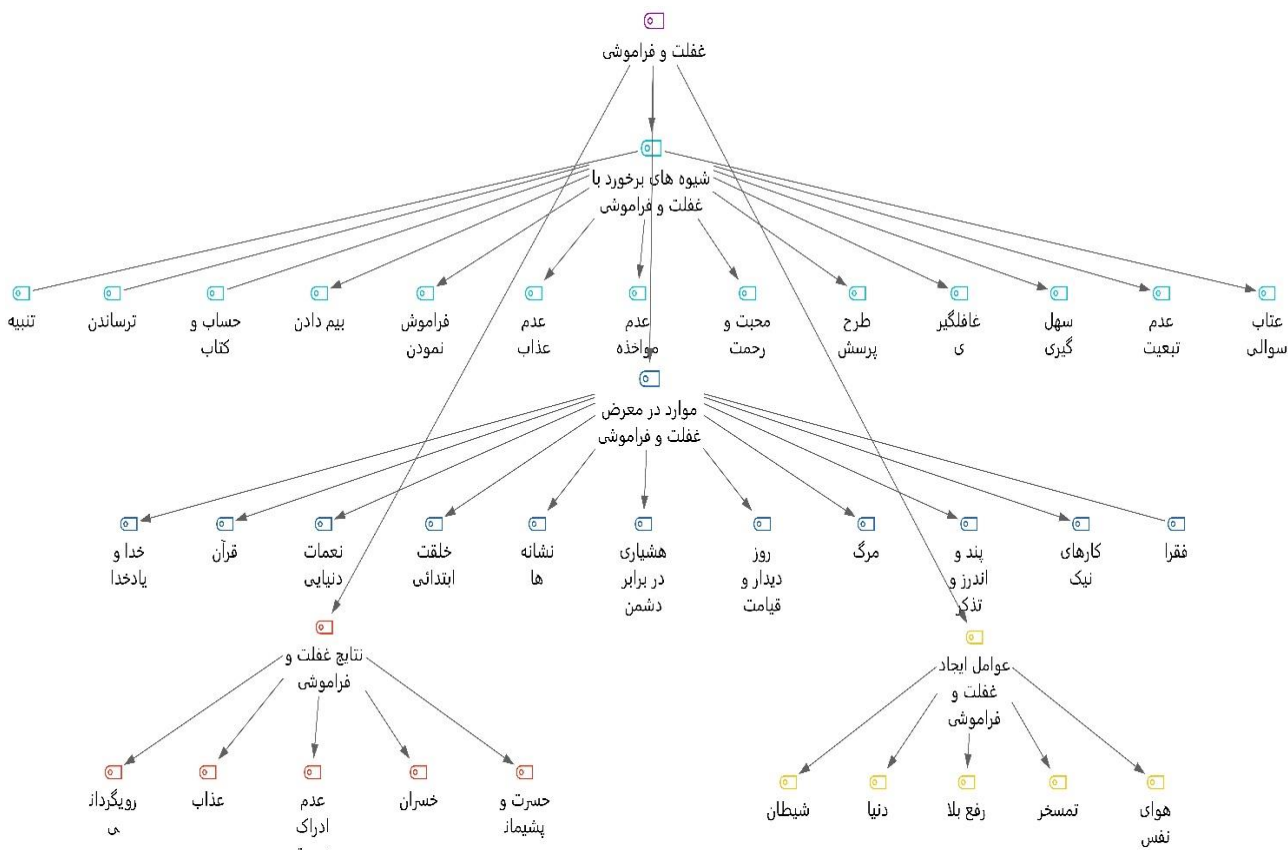
Code System	
غفلت و فراموشی	
گروه های فراموشکار	
موارد در معرض غفلت و فراموشی	
خدا و یاد خدا	
قرآن	
نعمات دنیایی	
خلقت ابتدائی	
نشانه ها	
هشجاری در برابر دشمن	
روز دیدار و قیامت	
مرگ	
پند و اندرز و تذکر	
کارهای نیک	
فقرا	
عوامل ایجاد غفلت و فراموشی	
هواک نفس	
شیطان	
دنیا	
دنیا گرایی	
مال دنیا	
فریفتگی دنیا	
دلگرمی به دنیا	
حس گرایی	
رفع بلا	
تمسخر	
نتایج غفلت و فراموشی	
رویگردانی	
عذاب	
عدم ادراک درست	
خسران	
حسرت و پشیمانی	
عوامل پرهیز از غفلت و فراموشی	
یاد و ذکر خدا	
شیوه های برخورد با غفلت و فراموشی	
عتاب سوالی	
عدم تبعیت	
سهل گیری	
غافلگیری	
طرح پرسش	
محبت و رحمت	
عدم مواخذه	
عدم عذاب	
فراموش نمودن	
بیم دادن	
تنبيه	
ترساندن	
حساب و کتاب	

غفلت و فراموشی

نمودار ۱: نمودار دایره‌ای مقایسه‌ای داده‌های نظری

نمودار شماره ۲: نمودار مکس مپ داده‌های استخراجی از واژگان غفلت و فراموشی

جدول ۲: جدول تفصیلی کدهای باز

کد انتخابی	کد محوری	کد آزاد
۱. گروه‌های فراموش کار		و مسلماً بسیاری از جَنیان و آدمیان را برای دوزخ آفریده‌ایم [زیرا] آنان را دل‌هایی است که به‌وسیله آن [معارف الهی را] در نمی‌یابند و چشمانی است که توسط آن [حقایق و نشانه‌های حق را] نمی‌بینند و گوش‌هایی است که به‌وسیله آن [سخن خدا و پیامبران را] نمی‌شنوند، آنان مانند چهارپایان‌اند بلکه گمراه‌ترند؛ اینان‌اند که بی‌خبر و غافل [از معارف و آیات خدای] اند (اعراف، ۱۷۹)
۲. موارد در معرض غفلت و فراموشی	خدا و یاد خدا	و [نسبت به ذکر خدا] از بی‌خبران مباش (اعراف، ۲۰۵) و یاد خدا را از خاطرشان برده است (مجادله، ۱۹)
	قرآن	این [بازداشتن از فهم آیات] به سبب آن است که آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل و بی‌خبر بودند (اعراف، ۱۴۶)
	نعمات دنیایی	در آنچه خدا به تو عطا کرده است سرای آخرت را بجوی، و سهم خود را از دنیا فراموش مکن (قصص، ۷۷)
	خلقت ابتدایی	درحالی‌که آفرینش نخستین خود را از یاد برده (یس، ۷۸)

کد انتخابی	کد محوری	کد آزاد
۳. عوامل ایجاد غفلت و فراموشی	نشانه‌ها	و یقیناً بسیاری از مردم از نشانه‌های ما بی‌خبرند (یونس، ۹۲)
	هشیاری در برابر دشمن	و آنان باید [در حال نماز] از هوشیاری و احتیاط [نسبت به دشمن] غافل نباشند (نسا، ۱۰۲)
	روز دیدار و قیامت	دیدار امروزتان را فراموش کردید (سجده، ۱۴)
	مرگ	تو از این روز بزرگ در بی‌خبری و غفلت بودی (ق، ۲۲)
	پند و اندرز و تذکر	پس چون پندی را که به آنان داده شد، فراموش کردند (اعراف، ۱۶۵)
	کارهای نیک	و بخشی از آنچه را [از معارف و احکام تورات واقعی] که به‌وسیله آن پند داده شدند، از یاد بردند (مائده، ۱۳)
	فقرا	و فزون‌بخشی و نیکوکاری را در میان خودتان فراموش نکنید (بقره، ۲۳۷)
	هوای نفس	با کسانی که صبح و شام، پروردگارشان را می‌خوانند درحالی‌که همواره خشنودی او را می‌طلبند، خود را پایدار و شکیبادار و در طلب زینت و زیور زندگی دنیا دیدگانت [از التفات] به آنان [به‌سوی ثروتمندان] برنگردد (کهف، ۲۸)
	شیطان	آنکه ما دل او را از یاد خود غافل کرده‌ایم و تابع هوای نفس خود شده و به تبهکاری پرداخته (کهف، ۲۸)
	۴. نتایج غفلت و فراموشی	دنیاهایی
مال دنیا		و در طلب زینت و زیور زندگی دنیا دیدگانت [از التفات] به آنان [به‌سوی ثروتمندان] برنگردد (کهف، ۲۸)
دنیای		ولی تو اینان و پدرانشان را [از نعمت‌ها] برخوردار کردی [و آنان به‌جای شکر نعمت‌ها چنان در شهوات غرق شدند] تا آنکه یاد تو را فراموش کردند (فرقان، ۱۸)
دلگرمی به دنیا		آنان که دینشان را سرگرمی و بازی گرفتند و زندگی دنیا آنان را رفیقت، پس ما امروز از یاد می‌بریمشان، همان‌گونه که آنان دیدار امروزشان را از یاد بردند (اعراف، ۵۱)
حسن‌گرایی		به زندگی دنیا خشنود شده‌اند و به آن آرام یافته‌اند و آنان که از آیات ما بی‌خبرند (یونس، ۷)
رفع بلا		[تنها] ظاهری [محسوس] از زندگی دنیا را می‌شناسند و آنان از آخرت [که سرای ابدی و دارای نعمت‌های جاودانی و حیات سرمدی است] بی‌خبرند (روم، ۷)
تمسخر		سپس چون او را [برای رهایی از آن آسیب] نعمتی از جانب خود عطا کند، آن آسیب را که پیش‌تر برای برطرف شدنش دعا می‌کرد، فراموش می‌کند (زمر، ۸)
روگردانی		در آن وقت (شما کافران) آن بندگان خاص مرا تمسخر می‌کردید تا آنجا که این سبب شد که مرا به‌کلی فراموش کردید و بر آن خداپرستان خنده و استهزاء می‌نمودید (مؤمنون، ۱۱۰)
عذاب		درحالی‌که آنان با [فرو افتادن] در غفلت [از دلایل اثبات‌کننده معاد] روی‌گردانند (انبیاء، ۱)
۵. عوامل پرهیز از غفلت و فراموشی		عدم ادراک درست
	خسران	اینان کسانی هستند که خدا بر دل و گوش و چشمشان مهر [شقاوت] زده و اینان بی‌خبران واقعی‌اند (نحل، ۱۰۸)
	حسرت و پشیمانی	بی‌گمان غافلان در عالم آخرت بسیار زیانکارند (نحل، ۱۰۹)
	یاد و ذکر خدا	وای بر ما! که ما از این روز در بی‌خبری سنگینی قرار داشتیم، بلکه ما ستمکار بودیم (انبیاء، ۹۷)
	طرح پرسش	مگر اینکه [بگویی: اگر] خدا بخواهد؛ و هرگاه [گفتن ان شاء الله را] از یاد بردی، پروردگارت را یاد کن (کهف، ۲۴)
۶. شیوه‌های برخورد با غفلت و فراموشی	عدم تبعیت	گفت: [ای موسی! آیا نگفتم که تو هرگز نمی‌توانی بر همراهی من شکیبایی ورزی؟
	سهل‌گیری	و هرگز از آنکه ما دل او را از یاد خود غافل کرده‌ایم متابعت مکن (کهف، ۲۸)
	غافلگیری	گفت: مرا بر آنچه از یاد بردم، مؤاخذه مکن و در کارم به من سخت مگیر (کهف، ۷۳)
	طرح پرسش	و موسی (روزی) بی‌خبر اهل مصر به شهر در آمد (قصص، ۱۵)
	محبت و رحمت	ایا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: آری، گواهی دادیم، تا روز قیامت نگویید: ما از این [حقیقت آشکار و روشن] بی‌خبر بودیم (اعراف، ۱۷۲)
	عدم مواخذه	ایا من پروردگار شما نیستم؟ گفتند: آری، گواهی دادیم، تا روز قیامت نگویید: ما از این [حقیقت آشکار و روشن] بی‌خبر بودیم (اعراف، ۱۷۲)
	عدم عذاب	پروردگارا! اگر فراموش کردیم، ما را مواخذه مکن (بقره، ۲۸۶)
	فراموش نمودن	پروردگارت مردم شهرها و آبادی‌ها را درحالی‌که اهلشان [پیش از آمدن پیامبران] بی‌خبر [از توحید و معاد و حقایق] باشند، از روی ستم هلاک نمی‌کند (انعام، ۱۳۱)
	بیم دادن	و مانند کسانی مباشید که خدا را فراموش کردند، پس خدا هم آنان را دچار خودفراموشی کرد (حشر، ۱۹)
	تنبیه	و چون خدا را فراموش کردند خدا نیز آنها را فراموش کرد (توبه، ۶۷)
ترساندن	تا مردمی را بیم دهی که پدرانشان را بیم نداده‌اند و به این علت [از حقایق] بی‌خبرند (یس، ۶)	
حساب و کتاب	چون روز حساب را فراموش کرده‌اند، عذابی سخت دارند (ص، ۲۶)	
	و آنان را از روز حسرت - آنگاه‌که کار از کار بگذرد - ترسان، درحالی‌که آنان در بی‌خبری [شدیدی] هستند و ایمان نمی‌آورند (مریم، ۳۹)	
	اعمالی که خدا حساب همه آنها را برشمرده است درحالی‌که [آنان] آن را فراموش کرده‌اند (مجادله، ۶)	

۶. دلالت‌های تربیتی مستنبط از واژگان غفلت و فراموشی برای معلمان

دین برای تربیت انسان آمده است و نگاه به محتوای دینی برای استنباط دلالت‌های تربیتی می‌تواند گامی در همین راستا باشد. به‌صورت جزئی‌تر این امر می‌تواند از طریق تحلیل کلیدواژه‌های قرآنی جهت استنباط این دلالت‌ها برای حرفه معلمی و کلاس درس او صورت گیرد.

لذا چنین تحلیلی اساساً هدف و مقصود دینی و تربیتی دارد. سودمندی این امر در اتقان تکیه‌گاه نظری است که برای تربیت فراهم می‌نماید و معلم می‌تواند در عمل از راهکارهایی در کار خود بهره‌مند گردد که اعتبار مبنایی آن براساس الگوی وحیانی پایه‌ریزی شده است. بر همین اساس و پس از فهم الگوی نظری واژگان غفلت و فراموشی و بررسی دسته‌بندی آیات مرتبط با این واژه و مفاهیمی که در این آیات به کار برده شده است، دلالت‌های تربیتی که در ادامه می‌آید قابل ارائه است.

باید توجه داشت فراموشی گاه به صورت طبیعی است، همانند آیه ۶۱ سوره کهف: «نسیا حوتهما» و گاهی بر اثر اعراض و توجه و اشتغال به امور مادی و دنیایی است که انسان را از وظیفه‌ای که خداوند به آن یادآور شده بود بازمی‌دارد، چنانکه در آیه شریفه ۵۷ کهف، آمده است: «فَاعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ». آنچه از آیات، بیانگر مذمت و یا مواخذه بر فراموشی است در رابطه با جهت دوم است. هرچه هست تنها وجودی که از غفلت و فراموشی مبراست خداوند بوده و از همین رو برای این موضوع باید در فضای تربیتی، طرح و برنامه‌ای جامع داشت. در آیات متعدّد قرآنی اشاره شده است که «پروردگارت هیچ‌گاه فراموش‌کار نیست» (مریم، ۶۴). «پروردگارت از آنچه انجام می‌دهند، بی‌خبر نیست» (انعام، ۱۳۲)؛ و «یا پروردگارم نه اشتباه می‌کند و نه از یاد می‌برد» (طه، ۵۲).

۶-۱. ارتباط «شناخت و ادراک» و «غفلت و فراموشی»

در آیه‌ای از قرآن به رابطه قوای ادراکی و شناختی و فراموشی اشاره شده است: «اینان کسانی هستند که خدا بر دل و گوش و چشمشان مهر [شقاوت] زده و اینان بی‌خبران واقعی‌اند» (نحل، ۱۰۸).^۱ همچنین در آیه‌ای دیگر اشاره به رابطه عدم شناخت و فهم و تکذیب آیات قرآن و غفلت و بی‌خبری از آنها شده است: «این [بازداشتن از فهم آیات] به سبب آن است که آیات ما را تکذیب کردند و از آنها غافل و بی‌خبر بودند» (اعراف، ۱۴۶). این آیات رهنمون‌کننده به ارتباط موضوع شناخت و ادراک و غفلت و فراموشی در سه بعد است. به عبارتی غفلت و فراموشی با سه بعد از ابعاد ادراک و شناخت ارتباط تنگاتنگ دارد. بحث «لزوم ادراک و شناخت» برای پرهیز از غفلت و فراموشی. بحث «ادراک و شناخت صحیح» و بحث «ادراک و شناخت عمیق» یا همان باور قلبی. توضیح آنکه در مرتبه اول اساساً زمانی که ادراک و شناختی صورت نپذیرد، نمی‌توان انتظار به یاد سپردن آن را از مخاطب داشت. پیش‌زمینه اصلی و اولیّه هر نوع پرهیز از غفلت و فراموشی، همان ایجاد علم و ادراک نسبت به موضوع خواهد بود. اگر انسان از وجود خداوند آگاه نباشد، لاجرم همیشه از وجود او غافل خواهد ماند. همین موضوع برای حرفه معلمی نیز مصداق پیدا می‌کند، به عبارتی اگر برای مخاطب تربیت، بستر علم نسبت به موضوعات فراهم نشده باشد نمی‌توان انتظار رفتار عالمانه داشت و اساساً جاهل را نمی‌توان برای غفلتش مواخذه نمود. این موضوع زمانی در دستورالعمل‌های تربیتی بیشتر مورد توجه می‌باشد که انتظار رفتارهای خاص از مخاطب در بستر تربیت وجود دارد؛ در صورتی که مرتبی به سبب فقر آموزشی در محیط خانواده و جامعه، اساساً دارای هیچ ادراک و شناختی نسبت به موضوع مورد تربیت نبوده و یا در بعد ایجاد شناخت دچار کمبود و کاستی می‌باشد.

نکته دوم، توجه به شناخت و ادراک درست است. همان قدر که موضوع ایجاد ادراک و شناخت در مخاطب در راستای به یادداشتن و غافل نبودن اهمیت دارد، شناخت صحیح و درست هم برای ارتباط مخاطب در متذکر بودن نسبت به امر درست، دارای اعتبار می‌باشد. به عبارتی اگر مخاطب تربیت نسبت به موضوعی شناخت ناصحیح داشته باشد، آنچه در خاطر و عمل او تجلّی می‌یابد همان مخاطرات و رفتارهای موهومی است که از منظر او درست می‌باشد. اگر در جریان تربیت انسان این تلقی جا بیفتد که دنیا اصل است و اولویت دارد، همانا تذکر همیشگی او دنیا خواهد بود اما اگر در شناختی صحیح، اهمیت آخرت و ماندگاری آن برای انسان تبیین و یقینی شده باشد، حتی اگر مشغول امر دنیا باشد با جهت و وجه آخرتی به آن نظر می‌اندازد. در کلاس درس نیز همین امر مصداق می‌یابد و تفاوت ارزشیابی نشان این مدعا است. به عبارتی فهم صحیح موضوع در بازخورد صحیح از آن نمایان می‌گردد و کسی که ادراک درستی از آموزش و تربیت نداشته باشد، آنچه در شناخت و رفتار خود نشان می‌دهد پندار خود است نه حقیقت امر. کما اینکه شناخت صحیح سبب تذکر صحیح خواهد بود و رعایت این موضوع، ارزشیابی در جریان آموزش و تربیت را در جهتی درست قرار خواهد داد.

۱. أُولَئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَسَمِعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ.

نکته سوم که ارتباط بیشتری با رابطه ادراک و شناخت و غفلت و فراموشی دارد، موضوع شناخت عمیق یا باور قلبی است. به عبارتی زمانی که انسان به شناختی عمیق از یک موضوع دست یابد و آن را به عنوان باوری قلبی بپذیرد، همیشه آن را پیش روی خود مشاهده می نماید. در بحث لزوم شناخت و همچنین شناخت صحیح، همچنان احتمال فراموشی و غفلت وجود دارد اما زمانی که باور قلبی برای انسان حاصل شود، احتمال غفلت و فراموشی بسیار کم می شود. بر همین اساس فضای تربیتی و کلاسی باید به این سمت، سیر نماید که ابتدا بستر شناخت را برای مخاطب تربیت فراهم کند و این نیازمند پاسخ به این پرسش است که آیا چنین شناختی برای متربی فراهم شده است یا خیر؟ چرا که به مصداق روایت «وای بر فرزندان آخرالزمان از دست پدرانشان» (کاشانی، ۱۴۱۰، ج ۳، ص ۱۵۲۳) بسیاری از فرزندان نسل های امروزی از بدیهیات تربیتی بی خبر هستند چرا که دغدغه تربیت پدران آنان نه امر انسان سازی بلکه دنیاخواهی می باشد. در مرتبه بعد سیر تربیت و فضای آموزشی و تربیتی کلاس درس باید به سمت ایجاد شناخت و ادراک صحیح از امور و تصحیح شناخته ای ناصحیح مخاطبان حرکت نماید و در مرحله آخر بستر و زمینه اعتقاد و باور قلبی به شناخت و ادراک های صحیح ایجاد شده و اصلاح شده را؛ فراهم نماید تا از این رهگذر، امر آموزش و تربیت با احتمال کمتری از غفلت و فراموشی مواجه گردد. همان طور که از توجه به اهداف آفرینش که همه آنها در یک راستا و برای رسیدن به کمال است؛ روشن می شود که بدیهی است انسانی که چنین بینشی نسبت به هدف آفرینش پیدا کند، هرگز دچار غفلت و فراموشی نمی شود و این بصیرت، مانع افتادن وی در دام غفلت خواهد شد (احمدپور فاضلی، ۱۳۸۷). در نهایت، نظریات روانشناسی نیز به اصل ارتباط شناخت و فراموشی اذعان دارند (کریمیان، ۱۳۸۶، ص ۴۵). این نظریات اصل کلی لزوم شناخت و شناخت به شیوه درست و شناخت عمیق و به شیوه کدگذاری درست را به عنوان پیش زمینه ای در راستای پرهیز از فراموشی مورد توجه قرار داده اند (چشمگانزاده و عدالتی، ۱۳۹۵).

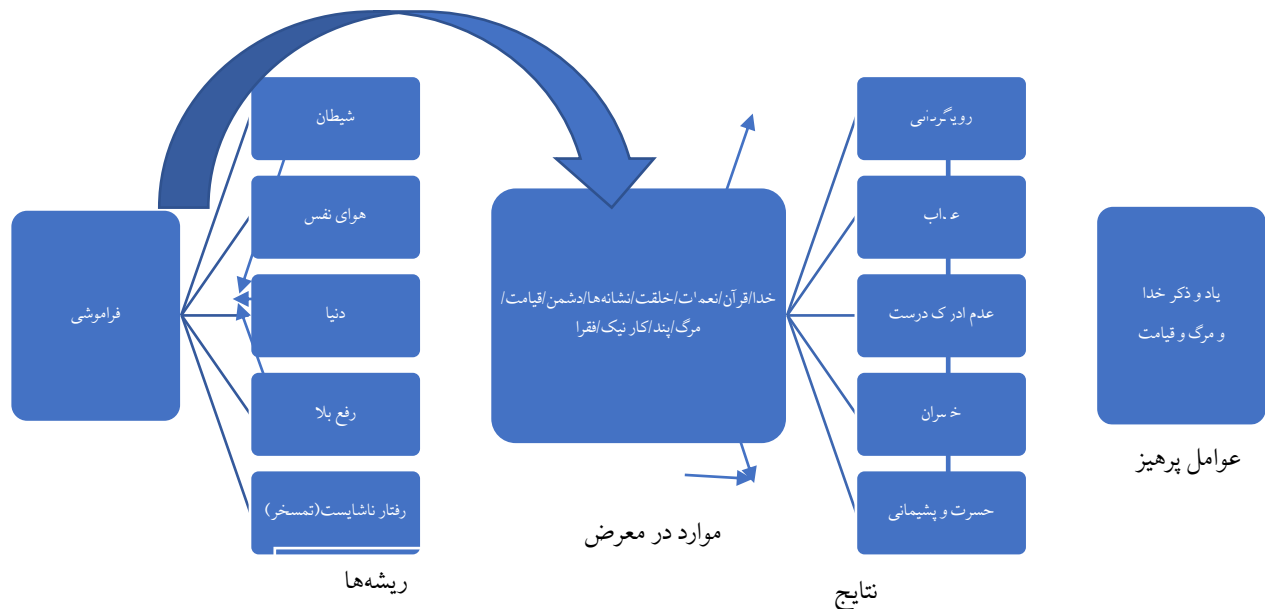
۶-۲. اعتبار «تذکر» در کنار «تعلیم»

ارتباط ادراک و شناخت و غفلت و فراموشی به عنوان اصل ریشه ای و نقطه آغاز رهایی از فراموشکاری مورد توجه خواهد بود اما در کنار این موضوع، به نکته دیگری باید وجود داشته باشد که در ادامه مسیر و در فرایند پرهیز از غفلت و فراموشی، به عنوان امری مسلم باید مورد پذیرش قرار گیرد. بر اساس جدول تفصیلی آیات که در بخش قبل آورده شده، آدمی اسیر عوامل متزاحم است. به عبارتی گرچه اگر بستر شناخت از نوع صحیح و عمیق آن برای او فراهم گردد، اما باز به سبب ریشه دار بودن نسیان در انسان (حق زاد کلیدبری، ۱۴۰۱، ص ۵۵) و به سبب وجود عواملی چون شیطان و گره خوردن زندگی انسان با مظاهر دنیا و زیست در عافیت و هوای نفسی که دعوت به بی خبری و راحت طلبی می نماید، در نهایت، همچنان بستر غفلت و فراموشی در هر لحظه برای او فراهم است. پس باید مکانیزم دیگری در تربیت وجود داشته باشد که بتوان به عنوان عامل کمک کننده از آن بهره برد و جریان آموزشی و تربیتی را در ادامه سیر خود، به درستی جهت دهی نمود. این موضوع در سایه اعتبار بخشی به موضوع تذکر به عنوان امری پایه ای در جریان تربیت عام و تربیت کلاسی مورد توجه می باشد. گرچه جریان تذکر و یادآوری خود باید به گونه ای طرح ریزی شود که در مخاطب روحیه مخالفت و مقاومت در برابر موضوع تربیت را ایجاد نماید اما توجه به شیوه تذکر زمانی مطرح می شود که پیش از آن، بحث لزوم این امر در مرحله قبل مورد تایید و اذعان قرار گرفته باشد (قائم مقدم، ۱۳۸۷).

۶-۳. لزوم تبیین ابعاد غفلت و فراموشی

جمله «بی خبری خوش خبری» است از جملات عامیانه ای است که در نقطه مقابل رویکرد تبیین ابعاد غفلت و فراموشی قرار دارد. ساختارشناسی ابعاد غفلت و فراموشی در زمینه هایی که در جدول تفصیلی آیات این موضوع در قرآن آورده شده است نشان می دهد که غفلت و فراموشی اگر به عنوان امری مطلوب و رهایی بخش شناخته و پذیرش شود نه تنها نمی تواند دشواری مسیر تربیت و زندگی انسان را سهل نماید بلکه آسیب های جدی به همراه خواهد داشت (کلاتتری و همکاران، ۱۴۰۰، ص ۱۶). لذا امر مسلم در تربیت این است که ساختار و ابعاد فراموشی در الف) مصادیق فراموشی، ب) ریشه شناسی فراموشی و ج) نتایج غفلت و فراموشی، نه تنها مورد تحلیل و ارزیابی متفکران تربیتی قرار گیرد بلکه این موضوع برای مخاطب تربیت نیز روشن و واضح گردد. قرآن در فهم این مسیر به انسان یاری رسانده و

ساختار و ابعاد غفلت و فراموشی را در ابعاد ریشه‌ای، مصداقی و نتیجه‌ای مورد تحلیل قرار داده و در نهایت، یاد و ذکر خداوند را به‌عنوان راهکاری برای رهایی از ریشه‌ها و مصادیق و نتیجه غفلت و فراموشی معرفی می‌کند. تبیین این الگو در زمینه تربیت انسان در ابعادی کوچکتر برای حرفه معلمی می‌تواند به عنوان رویکردی ساختارشناسانه و تحلیلی، مواجهه با غفلت و فراموشی را آگاهانه‌تر رقم بزند و بروز این صفات را پیشگیری و درمان نماید.

نمودار ۳: تبیین ابعاد و ساختار غفلت و فراموشی در قرآن

۴-۶. توجّه به متضادهای غفلت و فراموشی

پرسش از اینکه غفلت و فراموشی چگونه اتفاق می‌افتد؟ پرسشی است که پاسخ به آن نه تنها مبین نحوه عملکرد غفلت و فراموشی در انسان است بلکه به صورت ضمنی رهنمون‌کننده به موضوعی است که به موضوع متضادهای مرتبط با بحث غفلت و فراموشی، اشاره دارد. بررسی محتوایی آیات مربوط به غفلت و فراموشی نشان می‌دهد؛ برخی امور گرچه ماهیتاً و ذاتاً در تقابل با یکدیگر نیستند اما غرق شدن و فرورفتن در اولی، سبب دور شدن و فراموشی از دیگری می‌شود. به عبارتی این موضوعات در تضاد عملکردی با یکدیگر قرار دارند و توجّه بدان‌ها سبب می‌شود نسبت به موضوع مقابل، ایجاد غفلت و فراموشی شود. در قرآن توجّه و غرق شدن در دنیا سبب غفلت از آخرت و قیامت می‌شود و توجّه زیاد به مظاهر زندگی، سبب فراموشی مرگ می‌گردد و معطوف بودن به حس‌گرایی و ظاهرگرایی سبب عدم توجّه به معناگرایی و خداوند می‌گردد. توضیح بیشتر آنکه در بحث تضادشناسی می‌توان سه نوع رابطه را از یکدیگر بازشناسی کرد. این روابط در مثل تضاد دنیا و آخرت به شرح زیر می‌باشد:

رابطه میان برخورداری از دنیا و برخورداری از آخرت. رابطه میان هدف قرار گرفتن دنیا و هدف قرار گرفتن آخرت. رابطه میان هدف قرار گرفتن یکی از این دو، با برخورداری از دیگری. رابطه اول به هیچ وجه از نوع تضاد نیست و لهذا جمع میان آن دو ممکن است (مطهری، ۱۳۸۶، ج ۱۶، ص ۵۸۶). رابطه دوم از نوع تضاد است و امکان جمع میان آن دو وجود ندارد؛ اما رابطه سوم تضاد یک طرفه است یعنی میان هدف قرار گرفتن دنیا و برخورداری از آخرت تضاد است ولی میان هدف قرار گرفتن آخرت و برخورداری از دنیا تضاد نیست. تضاد میان دنیا و آخرت از نظر هدف قرار گرفتن یکی و برخورداری از دیگری، از نوع تضاد میان ناقص و کامل است که هدف قرار گرفتن ناقص مستلزم محرومیت از کامل است، اما هدف قرار گرفتن کامل مستلزم محرومیت از ناقص نیست بلکه مستلزم بهره‌مندی از آن به نحو شایسته و در سطح عالی و انسانی است، همچنان‌که در مطلق تابع و متبوع‌ها وضع چنین است. اگر انسان هدفش استفاده از تابع باشد از متبوع محروم

می ماند ولی اگر متبوع را هدف قرار دهد تابع خودبه خود خواهد آمد (همان، ص ۵۸۸). در سخن امام علی (علیه السلام) این مطلب به نیکوترین شکلی بیان شده است «مردم در دنیا دو گونه کارکننده اند: یکی کارکننده ای که در دنیا برای دنیا کار می کند و دنیا چنان او را به خود سرگرم ساخته که از آخرت باز ماند، می ترسد که بازماندگانش دچار فقر شوند، اما خود را از فقر در امان می داند، پس عمر خود را در راه سود دیگران به پایان می برد؛ و دیگر کارکننده ای که در دنیا برای جهان بعد از آن کار می کند، پس بهره او از دنیا بی آنکه کاری کند به دستش می آید، بنابراین بهره دنیا و آخرت را با هم به دست آورد و مالک هر دو سرای شود و در نزد خداوند آبرومند گردد به گونه ای که حاجتی از خدا نخواهد که خداوند محرومش سازد» (نهج البلاغه، حکمت ۲۶۹، ص ۴۱۱).

بررسی آیات مربوط به غفلت و فراموشی و آیات قبل و بعد از آن که به توصیف حالات غافلان و فراموشکاران می پردازد، نشان می دهد برخی بسترها و زمینه ها در نهایت، سبب می شود آدمی دچار غفلت و فراموشی گردد. از جمله: «[تنها] ظاهری [محسوس] از زندگی دنیا را می شناسند و آنان از آخرت [که سرای ابدی و دارای نعمت های جاودانی و حیات سرمدی است] بی خبرند» (روم، ۷) و یا «آنان که دینشان را سرگرمی و بازی گرفتند و زندگی دنیا آنان را فریفت، پس ما امروز از یاد می پریشان، همان گونه که آنان دیدار امروزشان را از یاد بردند (اعراف، ۵۱)». توجه به تضادها، می تواند در امر تربیت و کلاس به صورت امری روشنگر، الگوی رفتاری و اولویت بندی در انتخاب و توجه را برای امر تربیت انسان روشن نماید. به عبارتی هم برای مربی و هم برای متربی موضوعات و جایگاه آنها مشخص شده و هم اولویت و میزان توجه و بهره‌وری از آنها روشن گردد.

۶-۵. توجه به مراتب غفلت و فراموشی

از موضوعات مهمی که در بحث غفلت و فراموشی می تواند به عنوان امری عملی در تربیت مورد توجه قرار گیرد، توجه به مراتب غفلت و فراموشی است؛ چراکه این بحث نتیجه و نوع رفتار در کلاس را از جانب مربی تعیین می نماید. بر همین اساس می توان از این نکته به عنوان قاعده ای که نتیجه تربیت را مشخص می نماید یاد نمود. در وهله اول باید توجه داشت غفلت و فراموشی دو امر مرتبط اما متفاوت می باشند لذا خود دو مرتبه از حالات نسیان انسان را مشخص می نمایند. در نوع دیگری از مرتبه بندی این دو صفت، تکرار و تعدد در بروز این رفتارها را باید مورد توجه قرار داد. به عبارتی اگر فرد موضوعی را مورد غفلت یا فراموشی قرار داد و بعد از چندین بار یادآوری و تذکر، مجدداً رفتار خود را تکرار نمود، یقیناً نوع عکس العمل متربی در هر یک از این موارد متفاوت خواهد بود. در مرتبه دیگر تعدد در خود را به غفلت زدن و یا موضوعی را به فراموشی سپردن، مورد توجه می باشد به این معنا که افراد عمداً بستر و زمینه ای را انتخاب می کنند که در نهایت دچار غفلت و فراموشی می شوند، مانند انسان هایی که سخن حق را شنیده اند اما همچنان دل به دنیا سپرده اند و دست از آن بر نمی دارند. این مراتب در تعبیر تربیت اسلامی در قالب مفاهیم اندراجی مورد توجه است. توضیح آنکه از شیوه های تحلیل و تفسیر مفهوم، مشخص کردن رابطه اندراجی یک مفهوم با مفاهیم دیگر است. در این رابطه، فرض بر آن است که یک مفهوم، دارای ابعاد یا جنبه های مختلفی است که هر یک از آنها توسط یک مفهوم خاص بیان شده است. مشخص کردن رابطه اندراجی، موجب می شود که فهم ما نسبت به مفهوم مورد نظر تفصیل یابد و ابعاد یا جنبه های مختلف آن آشکار گردد (باقری، ۱۳۸۹، ص ۳۹).

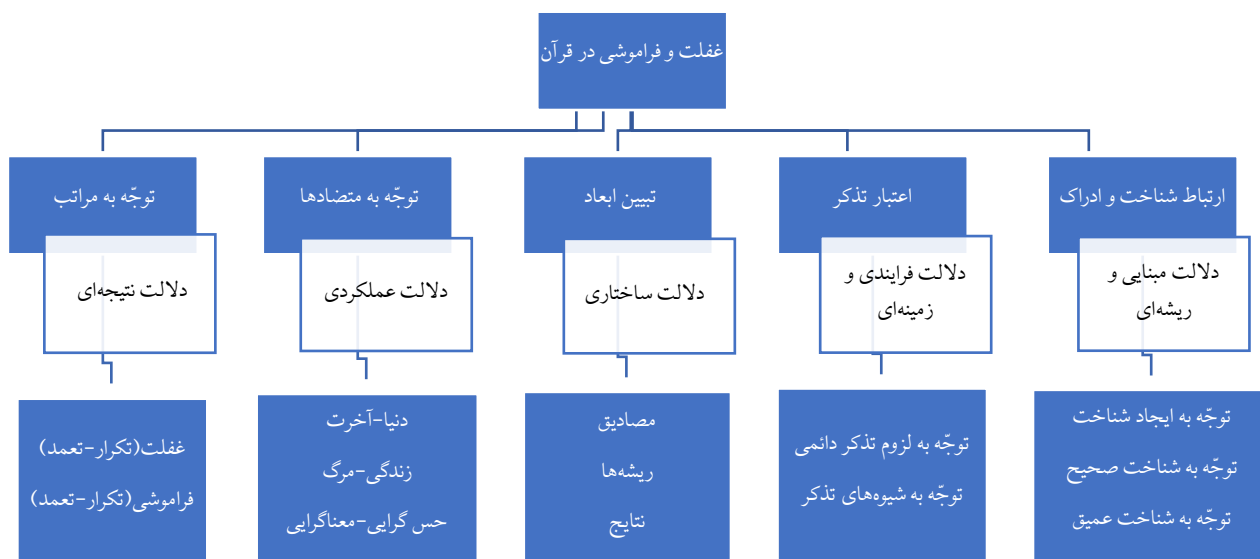
با توجه به مراتب برشمرده شده دو دسته رویکرد اصلی برای موضوع غفلت و فراموشی وجود دارد. آنجا که غفلت و فراموشی جنبه خطایی داشته و به دفعات تکرار نشده و براساس تعدد و لجاجت نمی باشد، رفتاری هایی مانند پرسش، تذکر، محبت و رحمت، سهل گیری، عدم مواخذه، عدم عذاب و... می تواند به صورت سلسله مراتبی و بسته به موضوع مورد غفلت، اعمال شود اما آنجا که تذکرات و بخشش ها اثرگذار نبوده و متربی همچنان به عذر و رفتار خود ادامه می دهد، بیم دادن، تنبیه و ترساندن، حساب و کتاب و عذاب می تواند به عنوان راهکار ثانوی اعمال شده و تربیت کننده باشد. آنچه در این میان مهم و اساسی است، این است که عدم توجه به تفاوت مراتب در غفلت و فراموشی می تواند سبب بروز عکس العمل هایی از جانب مربی شود که نه تنها امر تربیت را تسهیل نمی نماید بلکه به سبب عدم تطابق مجازات و تحلف، گره های تربیتی را بیشتر نموده و ضد تربیت می شود. هر چه هست باید مربی شرایط و ملاحظات متربی را در نحوه عملکرد او مورد توجه قرار دهد و این امر در سایه روشن بودن مراتب غفلت و فراموشی و آگاهی از تفاوت بازخوردها در هر مورد، حاصل

می‌گردد. برخی اصولی که در تعلیم و تربیت اسلامی و یا مباحث تربیتی به عنوان اصول تجویزی مورد تأکید نظریه‌پردازان تربیتی قرار می‌گیرد به نوعی با بحث مراتب غفلت و فراموشی مرتبط است. اصل تغافل، تذکر، بخشش، انعطاف و اعتدال، اموری است که معلم باید در نحوه مواجهه خود با مرتبی و در نگاهی که به مراتب غفلت و فراموشی دارد، مد نظر قرار دهد (سیفی و عقیقی، ۱۳۹۱، ص ۷۳).

۷. نتیجه‌گیری

پاسخ به پرسش اول تحقیق یعنی «الگوی نظری و مفهومی کلیدواژگان غفلت و فراموشی در قرآن چیست؟» مبین آن است که الگوی نظری این واژگان در قالب شش دسته گروه‌های غافل و فراموشکار، موارد در معرض غفلت و فراموشی، عوامل ایجاد و پرهیز از غفلت و فراموشی، نتایج و شیوه‌های برخورد با غفلت و فراموشی قابل تقسیم است.

پاسخ به پرسش دوم تحقیق یعنی «براساس الگوی نظری و مفهومی غفلت و فراموشی در قرآن، دلالت‌های تربیتی برای معلمان چه می‌باشد؟» مبین پنج دلالت تربیتی و زیرشاخه‌های آنها می‌باشد که در قالب نمودار زیر قابل ترسیم و توصیف است.

تبیین الگوهای نظری و مفهومی کلیدواژه‌های قرآنی می‌تواند در راستای فهم مسائل تربیتی در بعد کلان و ارائه راهکارهای کاربردی برای تعلیم و تربیت و وظایف معلمی در بعد خرد، راهگشا باشد. آنچه در این بین اهمیت ویژه دارد این موضوع است که دلالت‌های تربیتی برای حرفه معلمی در فرایندی معتبر مورد استخراج و سنجش قرار گیرد. به عبارتی اگر قرار است برای فرایندهای تربیتی، مبانی خاصی وجود داشته باشد یقیناً این امر بایستی براساس معیارهایی صورت گیرد که جنبه همه‌جانبه‌نگری در آن با توجه به ویژگی‌های انسان و خلقت او قابل تعریف باشد. حتی، در کاربرد الگوهای روزآمد علمی و کاربرد نظریات رقیب، محک مبانی قرآنی می‌تواند به عنوان ابزاری برای صحت‌سنجی این مطالب و فیلتری مناسب برای کاربرد نظریات علمی مورد استفاده قرار گیرد. واژگان غفلت و فراموشی به عنوان یکی از کلیدواژگان پرتکرار که با خلقت انسان و دوران تربیت و تکامل او گره خورده است، از جمله الگوهایی است که نه تنها فهم ابعاد آن برای معلمان مفید و سودمند بلکه استخراج این ابعاد در قالب الگوی مفهومی و نظری می‌تواند برای مباحث تربیتی دارای راهکارهای عینی و عملیاتی باشد. تلاشی که محققان پژوهش حاضر سعی نمودند در خور و وسع خود به بخشی از آن بپردازند. بر همین اساس و به منظور غنی‌بخشی به تحقیق حاضر، پیشنهاد می‌شود در ادامه تحقیقات نظری به این سبک، دیگر کلیدواژه‌های مرتبط با مفهوم غفلت و فراموشی مورد بررسی قرار گرفته و با تبیین الگوی نظری و مفهومی کامل‌تر، نکات کلان در مباحث تربیتی استخراج گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود دیگر کلیدواژه‌های قرآنی براساس این الگو مورد تبیین و بررسی قرار گیرند. در نهایت، باید اذعان داشت تربیت کارآمد منوط به رعایت ابعاد جزئی و کلی مؤلفه‌های تربیتی است. معلمان کارآمد

در قدم اول باید با تمسک به منابع معتبر تربیتی، جای پای قدم‌های حرفه‌ای خود را مستحکم نمایند. در گام بعدی لزوم شناخت درست مبانی و اصول و دلالت‌های تربیتی از منابع معتبر مطرح می‌گردد. این فرایند را محققان تربیتی برای شناخت و دسترسی معلمان، تسهیل و تسریع می‌نمایند. در گام سوم و در بخش وظیفه اصلی معلم، کار بست این نتایج در محیط تربیتی، حائز اهمیت بوده که این بخش از رسالت‌های حرفه‌ای معلمی خواهد بود. در همین راستا در تحقیق حاضر، گام اول و دوم به عنوان گام‌های پیش‌زمینه و در راستای کمک به حرفه تربیتی معلم برداشته شد تا از این رهگذر کیفیت عملکردهای معلمی بهبود و گسترش یابد.

منابع

* قرآن کریم.

* نهج البلاغه، ترجمه شهیدی.

۱. احمدپور فاضلی، بهزاد، (۱۳۸۷). «غفلت و درمان آن در قرآن کریم». بشارت، شماره ۶۶، ص ۵۴-۷۹.
  ۲. ادیب حاج باقری، محسن؛ پرویزی، سرور و مهوش صلصالی (۱۳۹۴). روش‌های تحقیق کیفی. تهران: نشر و تبلیغ بشری.
  ۳. باقری، خسرو (۱۳۸۹). درآمدی بر فلسفه تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
  ۴. جلیلی هریس، عزیز (۱۴۰۱). «عوامل روانشناسی فراموشی و حافظه از منظر قرآنی و علم». هشتمین همایش ملی مطالعات و تحقیقات نوین در حوزه علوم تربیتی، روانشناسی و مشاوره ایران، تهران.
  ۵. چشمگان زاده، سعیده، و عدالتی، علی (۱۳۹۵). «مروری بر مدیریت دانش، فرایند و راهبردهای آن در سازمان». کنفرانس ملی راهکارهای توسعه و ترویج آموزش علوم در ایران.
  ۶. حسینی رامندی، علی اکبر (۱۴۰۰). «عوامل غفلت از نگاه قرآن». ره توشه، ۱۳۰: ص ۵۹-۶۷.
  ۷. حسینی نسب، ابوالفضل (۱۳۹۸). «مؤلفه‌ها، عوامل و راه‌های مقابله با غفلت در منابع اسلامی با نگاهی روان‌شناختی». معرفت، ۲۶۶: ۱۰۱-۱۱۷.
  ۸. حق‌زاد کلیدبری، سجاد. (۱۴۰۱). «ارائه یک مدل یادگیری فازی جدید مبتنی بر معیار فراموشی». مجله علمی رایانش نرم و فناوری اطلاعات، ۱۱(۲)، ص ۵۳-۶۳.
  ۹. دهخدا، علی اکبر (۱۳۸۵). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
  ۱۰. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ ه.ق). مفردات الفاظ قرآن، بیروت: دارالشامیه.
  ۱۱. سیفی، سید جمال الدین و نگار عقیقی (۱۳۹۱). «اصول حاکم بر اعمال صلاحیت تجویزی در فضای مجازی». فصلنامه تحقیقات حقوقی، ۱۵ (ویژه نامه شماره ۸)، ص ۷۳-۸۶.
  ۱۲. قائمی مقدم، محمدرضا (۱۳۸۷). «روش تربیتی تذکر در قرآن کریم». فصلنامه علمی تربیت اسلامی، ۳(۶): ۵۷-۹۲.
  ۱۳. کریمیان، حسین، (۱۳۸۶). «نگاهی به حافظه و فراموشی در روان‌شناسی». ماهنامه معرفت، ۱۶(۸): ص ۴۵-۶۲.
  ۱۴. کاشانی محمد بن مرتضی (۱۴۱۰ ق). تفسیر المعین. تحقیق حسین درگاهی، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی.
  ۱۵. کلانتری، عبدالحسین، شهرزاد، زهرا و حمید پارسانیا (۱۴۰۰). «مطالعه کیفی مکانیزم‌های یادآوری و غفلت از مرگ». پژوهش‌های راهبردی مسائل اجتماعی، ۱۰(۴)، ص ۱-۲۰.
- doi: 10.22108/srsp.2022.132600.1777
۱۶. گال، جوینس؛ گال، مردیت و والتر بورگ (۱۳۹۵). روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روانشناسی. ترجمه احمدرضا نصر و همکاران. تهران: سمت.
  ۱۷. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۶). مجموعه آثار شهید مطهری. تهران: نشر صدرا.
  ۱۸. معروفی، یحیی و محمدرضا یوسف‌زاده (۱۳۸۸). تحلیل محتوا در علوم انسانی. همدان: سپهر دانش.
  ۱۹. مومنی‌راد، اکبر (۱۳۹۲). «تحلیل محتوای کیفی در آیین پژوهش: ماهیت، مراحل و اعتبار نتایج». فصلنامه اندازه‌گیری تربیتی ۴(۱۴): ۱۲۲-۱۸۷.

* The Holy Quran.

* Nahj al-Balagha, Shahidi translation.

20. Ahmadpour Fazeli, B, (2008), Neglect and its treatment in the Holy Quran, Besharat, No. 66, pp. 54-79. [In Persian].

21. Adib Haj Bagheri, Mohsen; Parvizi, Sarvor and Salsali, Mahvash. (2015), *Qualitative Research Methods*. Tehran: Publishing and Human Promotion. [In Persian].

22. Bagheri, K. (2009), An introduction to the philosophy of education of the Islamic Republic of Iran, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian].
23. Cheshmeganzadeh, S, and Adalaty, A. (2016). A review of knowledge management, its process and strategies in the organization. National Conference on Strategies for the Development and Promotion of Science Education in Iran. [In Persian].
24. Dehkhoda, A. (2014), Dehkhoda Dictionary, Tehran: University of Tehran.
25. Gall, Joyce; Gall, Meredith, and Borg, Walter (2016). Quantitative and Qualitative Research Methods in Educational Sciences and Psychology, translated by Ahmadrza Nasr et al. Tehran: Samt. [In Persian].
26. Ghaemi-Moghaddam, M. (2008). The Educational Method of Reminder in the Holy Quran. Islamic Education Quarterly, 3(6), 57-92. [In Persian].
27. Haqzad Kalidbari, S. (2023). Presenting a new fuzzy learning model based on the forgetting criterion. Scientific Journal of Soft Computing and Information Technology, 11(2), pp. 53-63. [In Persian].
28. Hosseini Nasab, A. (2019), Components, factors and ways to deal with negligence in Islamic sources with a psychological perspective, Marafat, 266: 101-117. [In Persian].
29. Hosseini Ramandi, A. A. (2013), Factors of Neglect from the Perspective of the Quran, Rah Toosheh, 130: pp. 59-67. [In Persian].
30. Jalili Harris, A. (2012), Psychological factors of forgetfulness and memory from the perspective of the Quran and science, The 8th National Conference on Modern Studies and Research in the Field of Educational Sciences, Psychology and Counseling in Iran, Tehran. [In Persian].
31. Jensen, Klaus Bruhn & Jankowski, Nicholas (2002). A handbook of qualitative methodologies for mass communication research. London: Routledge.
32. Kalantari, A, Shahrzad, Z, & Parsania, H. (2021). A Qualitative Study of the Mechanisms of Remembering and Neglecting Death. Strategic Research on Social Issues, 10(4), pp. 1-20. doi: 10.22108/srsp.2022.132600.1777. [In Persian].
33. Karimian, H. (2007), A Look at Memory and Forgetting in Psychology, Marefat Monthly, 16(8), pp. 45-62. [In Persian].
34. Kashani, M. (1990), Tafsir al-Mu'een, Research by Hossein Dargahi, Qom: Ayatollah Mar'ashi Najafi Library. [In Persian].
35. Marouf, Y, Yousefzadeh, M. (2009). Content Analysis in the Humanities. Hamedan: Sephar Danesh. [In Persian].
36. Mayring, Philipp. (2014). Qualitative content analysis: Theoretical foundation, basic procedures and software solution. <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0168-ssoar-395173>.
37. Momeni-Rad, A. (2013). Qualitative Content Analysis in the Research Method: Nature, Stages and Validity of Results. Quarterly Journal of Educational Measurement, 4 (14), pp. 187-122. [In Persian].
38. Motaheri, M. (2007), Collection of Works of Shahid Motaheri, Tehran: Sadra Publishing House. [In Persian].
39. Raghieb Esfahani, H. M. (1993 AH), Mufradat Alfaz Quran, Beirut: Dar Al-Shamiyyah. [In Persian].
40. Seifi, S. J, and Aqiqi, N. (1391). Principles governing the exercise of prescriptive authority in cyberspace. Legal Research Quarterly, 15 (Special Issue No. 8), pp. 73-86. [In Persian].